

MOBILNOST I HOMOGENIZACIJA VLADAJUĆE KLASSE U SR HRVATSKOJ

Mladen Lazić
IDIS, Zagreb

Na rezultatima empirijskog istraživanja vertikalne pokretljivosti autor analizira neke faktore koji vode povećanju ili smanjenju homogenizacije vladajuće klase kolektivnih vlasnika. Ispituje se socijalna distanca koju politički rukovodioci i direktori prevaljuju pre svog izbora na položaj. Dok je ranije vladajuća klasa bila otvorena, vremenom sve više jača »pravilo bližih kontakata«: u nju se mobilisu pretežno pripadnici posredne klase i samo »elitne« kategorije radništva i to u najniže slojeve klase (što jača homogenost vladajuće klase). Analizira se i dob u kojoj se ulazi u klasu. Zbog vezanosti položaja za konkretnu funkciju, raniji ulazak u klasu znači mogućnost čvršće identifikacije neposrednih ličnih interesa i opštih klasnih interesa. Vremenom se, međutim, u vladajuću klasu ulazi u sve starijoj dobi, što otežava njenu homogenizaciju. Najzad, analizira se stabilnost klasnog položaja i nalazi da se ona vremenom povećava i to naročito za sloj direktora.

Ovaj rad, kao i celo istraživanje, počiva na sledećim pretpostavkama o osnovnim karakteristikama društvene strukture u socijalizmu.¹ Dominantni društveni odnosi predstavljaju odnose klasnog tipa, zasnovane na antagonizmu vladajuće klase kolektivnih vlasnika, i klase radništva. Klasa kolektivnih vlasnika monopoliše planske funkcije u društvenoj reprodukciji određujući njene ciljeve, sredstva, uslove u kojima se vrši itd. Iz kontrole nad teleološkom radnom funkcijom sledi i ukupan društveni dominantni položaj. Pošto se zasniva isključivo na obavljanju određene funkcije unutar celine planskih društvenih aparata (državnih, partijskih, privrednih itd.), položaj unutar vladajuće klase definisan je njenom kolektivnom ulogom; odnosno, ne može se individualno utemeljiti. Drugim rečima, vršenje realne teleološke uloge (realne u datom sistemu odnosa) je neophodan uslov za pripadništvo klasi kolektivnih vlasnika.

¹ Osnovna teorijska obrazloženja instrumenata i uzorka mogu se naći u tekstovima nacrtu istraživanja: Elementi za utvrđivanje socijalne strukture, i Struktura uzorka, IDIS i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1984. Pretpostavke, koje se ovde krajnje sažeto iznose, šire su obrazložene u mom radu: *Reprodukcija društvenih grupa u SR Hrvatskoj*, IDIS 1986.

Nasuprot tome, klasa radništva ima isključivo izvedbene društvene uloge. U svedenosti takvog bavljenja njen je rad suštinski »manuelan«, bez obzira na »organe« koji se neposredno upotrebljavaju (monotonija ruke, ili napregnuta pažnja oka). U tehnološki modernoj civilizaciji, stroga odvojenost teleološke funkcije od manualnog rada nužno zahteva neke medijacijske oblike. Na takvoj medijaciji — raspoložuci tehničkim (specijalističkim) znanjima, uz lišenost komandnih funkcija, ili tek neposredno prenoseći planske komande — zasniva se društveni položaj posredne klase. Najzad, izvan vladajućeg sistema odnosa, ustanovljena na »pred-socijalističkoj« formi svojine, nalazi se »klasa« privatnika. Individualna kontrola sredstava za proizvodnju čini njenu zajedničku osnovu. No, unutar nje (i u sloju seljaštva, a pogotovo među obrtnicima) postoje tolike razlike, ne samo u načinu života (bogatstvu i sl.), već i u interesima, te se samo uslovno može ta kategorija smatrati jedinstvenom klasom.

Klasu čini jedinstvo njene uloge u podeli društvenog rada, i njenog načina života, kao i interesa koji iz toga slede — u suprotnosti prema drugoj klasi. Objektivnost klasnog položaja se, u realnom funkcionisanju sistema odnosa, ne može odvojiti od celokupnosti (praktičke) egzistencije konkretnih društvenih grupa. Imanentni zakoni društvene formacije posredovani su, u istorijskom kretanju, totalitetom »ljudske (grupne/individualne) situacije«. Stoga je, za klasu, kao istorijski subjekt, neophodno (i) njeno homogenizovanje. Bez relativne trajnosti/stabilnosti/kontinuiteta svog »sastava«, ona ne može da konstituiše svoj specifičan način života, niti da formuliše (u samorazumljvom obliku) svoje (celovite) interese, pa tako ni (konzistentnu) klasnu svest (problem homogenizacije vladajuće klase se, znači, pojavljuje kao lajtmotiv u svim pitanjima vezanim za njenu reprodukciju). Kada se, pri tom, radi o klasi (kolektivnih vlasnika) koja ima plansko-organizatorsku društvenu ulogu, te stoga integriše celokupan globalni sistem, nemogućnost njene sopstvene homogenizacije vodila bi stalnim poremećajima — u reprodukciji pojedinih segmenata, kao i ukupnoj društvenoj reprodukciji. Naravno, po prirodi sopstvenog položaja, klasa raspolaze osnovnim sredstvom za samo-stabilizovanje (kao pretpostavke homogenizacije), a to je moć. Tu se sad ne radi o globalnoj moći klase, kojom se štiti njen ukupan položaj, već o specifičnoj moći pojedinačnih pripadnika — koja reprodukciju klasnog sastava operacionalizuje kao planiranje »kadrovske selekcije«. Stabilizacija (individualnog) klasnog položaja, dakle, u principu je posledica takvog načina klasnog obnavljanja, pri kojem sami pripadnici klase neposredno kontrolišu ulaz u nju (pa tako i izlaz iz nje kao i napredovanje unutar hijerarhije i sl.). Iz rečenog bi sledio niz operacionalnih hipoteza. U uslovima relativne stabilizacije sistema, pojedinci teže da trajno zadrže položaje unutar vladajuće klase. Kretanje pripadnika klase je, u principu, horizontalno i uzlazno, dok silazno predstavlja izuzetak. U klasu se ulazi preko njenih nižih slojeva. Što je položaj u hijerarhiji viši, to je stabilniji (ređe se ispada iz klase).

Konkretnu analizu počecu razmatranjem podataka o položajima koji su neposredno prethodili apsorpciji pojedinaca u vladajuću klasu (pitanje u upitniku je glasilo: S kojeg ste radnog mesta prvi put dospeli na položaj direktora, odnosno političkog rukovodioca?):

**POLOŽAJI S KOJIH SE NEPOSREDNO REGRUTUJE U SLOJEVE
VLADAJUĆE KLASSE**

Sloj u koji se regrutuje	Klasa iz koje su regrutovani				
	privatnici	radništvo	posredna	kolektivno vlasnička	ostalo
direktori	0,3	5,7	88,8	5,0	0,3
politički rukovodioci	0,3	19,6	53,4	25,8	0,8

Posmatramo li podatke iz tabele izolovano, opažamo da su obrasci za regrutovanje u slojeve direktora i političkih rukovodilaca ponešto različiti. Direktori su na svoje položaje dospeli, skoro isključivo, iz slojeva posredne klase. Razložimo li i njih detaljnije, naći ćemo da se više od polovine direktora na položaj uselo iz sloja nižih rukovodilaca (šefova...), a više od trećine iz sloja stručnjaka. Relativno mali broj direktora (i to, naravno, »viših« i »srednjih«) je položaj stekao »horizontalnim« prelaskom iz političke sfere, a isto tako mali broj se uzdigao iz klase radništva. Pri tom, šansa za uspon iz »viših« slojeva radništva daleko prevazilazi šanse ostalih slojeva (broj direktnih uspona s položaja NKV, PKV, KV i VKV radnika je zanemariv, dok je uzlaznih službenika i tehničara bilo 2,7%, a poslovođa 2,1%). Broj direktora koji su na položaj dospeli iz klase privatnika je beznačajan, i tu se oni idealno podudaraju s političkim rukovodiocima. Sličnost bi se mogla naći i u tome što je najveći broj političkih rukovodilaca prvobitno takođe regrutovan iz posredne klase. Ali tu se podudarnost završava; naime, ovde su stručnjaci češći polazni sloj (sa više od trećine uspinjućih) nego niži rukovodioci (iz kojih je startovala četvrtina političara; i ta razlika u korist stručnjaka raste što je viši položaj u političkoj hijerarhiji). Dalje, dosta značajan broj političkih rukovodilaca je »karijeru« u vladajućoj klasi započeo unutar direktorskog sloja (s obzirom, pak, na način regrutacije direktora proizlazi da su oni u klasu kolektivnih vlasnika stigli najvećim delom iz posredne klase). Najzad, ni broj onih koji su u usponu »preskočili« posrednu klasu — dospevši direktno iz radništva među političke rukovodioce — nije za potcenjivanje; oni čine petinu sloja. Razložimo li hijerarhijski samo radništvo, onda su političari koji su direktno regrutovani iz klasičnih manualnih (»nižih«) slojeva (NKV, PKV, KV, VKV, brigadiri) zastupljeni sa 5,7%, a oni iz nemanuelnih (»viših« — službenik sa srednjom stručnom spremom, tehničar, poslovođa) sa 13,4%. Raščlanimo li hijerarhijski i same političke rukovodioce, proizlazi da je, na opštinskom nivou, njih 22,6% regrutovano direktno iz radništva, i to iz »nižih« (manualnih) slojeva 7%, a »viših« (nemanuelnih) 15,6%; a na republičkom nivou, neposredno iz radništva uzdiglo se ukupno 11,8%, pri čemu iz »nižih« slojeva 4,7%, a iz »viših« 7,1%. Detaljnija analiza, dakle, potvrđuje pravilo »bližih kontakata«. Klasni »skok« iz radništva u klasu kolektivnih vlasnika odvija se najčešće tako, što se iz »viših« slojeva prve klase uspinje u »niže« slojeve druge.

Pošto obrasci regrutovanja političkih rukovodilaca odstupaju od »čistog« teorijskog očekivanja, možemo pokušati da ih analiziramo na još jedan način;

prema vremenu u kojem su ušli u vladajući sloj. Logično je, naime, pretpostaviti da je po završetku formativnog perioda — tj. u vreme stabilizacije društvenih odnosa — došlo do promene u empirijskim obrascima reprodukcije dominantnog sloja. Znamo da je značajan deo revolucionarne i ratne elite — formacionog jezgra buduće klase — poticao iz »nižih« društvenih slojeva. Isto je tako poznato da se konstituisanje sistema odvijalo u uslovima izrazite dominacije legitimacijskog okvira u kojem se država pojavljuje kao »radnička«, a rukovodeća grupa kao »avangarda proletarijata«. Moglo bi se očekivati da je ideologija »klasnog porekla« nadmoćna nad ideologijom »stručnosti«, te da je direktan uspon iz radništva u vladajući (politički) sloj više stimulisan, a uspon iz grupe stručnjaka manje. Na temelju razvoja i (civilizacijske) složenosti sistema možemo pretpostaviti da dolazi do obrtanja tog odnosa.

Da bi se hipoteza proverila, ispitanici (politički rukovodioci) su podeljeni u četiri grupe — prema vremenu u kojem su prvi put postali pripadnici sloja: grupa I — od 1944—65. god.; grupa II — od 1966—75. god.; grupa III — od 1976—83. god.; grupa IV — 1984. god. Rezultati pokazuju da se radništvo kao rezervoar neposredne regrutacije značajno sužava tokom vremena (učestvuje sa 29% kod grupe I, a sa 11,8% kod grupe III), ali je u poslednjoj godini (ubrzanе mobilnosti, »jednogodišnjih mandata«...) njegovo učešće ponovno povećano (kod grupe IV — 18,5%). Važno je istaknuti, da praktički celokupno smanjenje nosi grupa klasičnih manuelnih radnika (od NKV do VKV), koji postaju zanemariv regrutni rezervoar (iz svih tih slojeva zajedno se, u III i IV grupi, u političare uspeo jednak broj pojedinaca kao i iz poslovođa). Učešće posredne klase je u celokupnom periodu konstantno (nešto preko 51%), ali je promena unutar nje vrlo zanimljiva. Relativno učešće stručnjaka kao regrutnog rezervoara opada (od 43% kod grupe I, na 29,9% kod grupe IV), a raste učešće nižih rukovodilaca (sa 11,4% na 21,6% — čime se tendencijski približava obrascu uspona među direktore). Isto tako, značajno raste i učešće direktora (za grupu I iznosi 16,4%, a za grupu IV — 28,9%). Međutim, delimičan rast učešća (»viših« slojeva) radništva kao regrutnog rezervoara, u zadnjoj godini ostvaren je upravo na račun nižih rukovodilaca i direktora.

Dinamička analiza ukazuje, znači, na neke pravilnosti, ali i proširuje krug pretpostavki. Globalno posmatrano, mogućnost skokovitog uspona iz klase radništva u klasu kolektivnih vlasnika tendencijski se smanjuje. To naročito važi za »niže« slojeve radništva, za klasični proleterijat. Međutim, legitimacijska osnova sistema ne dozvoljava dovršavanje takvog procesa. Ona povremeno dovodi do širenja prilika za direktan uspon, ali samo za »više« slojeve radništva. Hipoteza o jačanju »tehnokratske ideologije«, a s njom i o povećanom pružanju šansi stručnjacima (kao specijalistima) za uspon u vladajući sloj (političara) pokazala se neopravdanom. Umesto toga, sve se jasnije ocrta proces **hijerarhizacije** društva, po kojem jedna rukovodeća uloga postaje pretpostavka za uspon na drugu. I to je tendencija koja se razvija na svim nivoima društva; direktori su glavni (neposredni) regrutni rezervoar za sloj političkih rukovodilaca, niži rukovodioci to sve više postaju unutar posredne klase, a poslovođe unutar radništva (zajedno sa službenicima). Specijalizacija za upravljanje ljudima formira se kao poseban (a društveno obuhvatan, tj. rasprostranjen po ukupnom so-

cijalnom »prostoru«) oblik tehničke-i-društvene organizacijske vještine. Upravljačka piramida, koja ide preko svih klasnih granica (iako ih ne ukida!).

Nalaze o položajima koji neposredno prethode regrutovanju u vladajuću klasu, sada ćemo uporediti s opštim nalazima o unutar-generacijskoj pokretljivosti. Kod ukrštanja sadašnjeg radnog mesta ispitanika i njegovog prvog radnog mesta, ustanovljeno je da su sadašnji pripadnici vladajuće klase »karijeru« započeli skoro podjednako unutar posredne klase (49,2%) i radništva (41,9%); ostatak je direktno »startovao« unutar vladajuće klase). Navedeno poređenje omogućava da se nešto preciznije ocrtava ukupna unutargeneracijska pokretljivost vladajućih slojeva. Pre svega, vidimo da se slika o relativno masovnijim skokovitim socijalnim usponima znatno ublažava. Iako je 2/5 vladajuće klase popunjeno pojedincima koji su »karijeru« započeli među radništvom, uspon većine njih je bio postepen; oni su se prvo uzdigli do položaja u posrednoj klasi, a tek iz nje do klase kolektivnih vlasnika. Takav je put naročito karakterističan za sadašnje direktore; njihovo napredovanje se skoro isključivo odvija preko položaja stručnjaka ili nižih rukovodilaca. Kod političarskih položaja, međutim, skokovit uspon još uvek nije redak. No, u oba slučaja, bio uspon skokovit ili postepen (i kod oba sloja vladajuće klase), on se sve više odvija preko specifičnih komandnih položaja (koji postoje unutar obe podređene klase). Tako se sada očitavaju različita sredstva kojima klasa kolektivnih vlasnika — kao principijelno otvorena grupa — teži da osigura vlastitu homogenizaciju. Ona sve više nastoji da se regrutuje iz klase koja joj je »najbliža« i prema kojoj su, stoga, neposredne suprotnosti (načina života, interesa, ideologije...) najmanje izražene. Međutim, ona mora da apsorbira (iako sve manje sistematski, a sve više kampanjski) i pojedince s »radničkim poreklom«. Tada se, pak, ona prvenstveno okreće onim pojedincima koji su se prethodno već uzdigli iz radništva u posrednu klasu (dopunskim obrazovanjem, ili napredovanjem po upravnoj hijerarhiji). Na kraju, kod još uvek postojećeg direktnog skoka iz radništva u sloj političkih rukovodilaca, ishodišni položaj pripada po pravilu »elitnim« kategorijama, a određeni — najnižem hijerarhijskom nivou. Naravno, može se očekivati da se tendencijski uspostavi dominacija prvog obrasca, dok bi se drugi održavao kao pomoćni, a treći tek kao izuzetni oblik, periodički obnavljan više s ritualnom nego funkcionalnom svrhom. Time bi se empirijska pokretljivost vladajuće klase približila teorijskom obrascu reprodukcije, a ujedno bi se ostvarila jedna od ključnih pretpostavki da se klasa kolektivnih vlasnika, uprkos kratkotrajnosti empirijskog sastava, konstituiše kao grupa sa neposrednom kolektivnom samosvešću o posebnosti svog društvenog položaja, kao i ulozi koju ima u upravljanju ukupnom društvenom reprodukcijom. Naravno, nasuprot njejoj samosvesti izgrađuje se samosvest klase radništva, pa i onog sloja posredne klase koji obavlja potreban rad, a osvećenje suprotstavljenih interesa je preduslov razvoja društvene dinamike koja društvene sukobe premešta iz sfere otiočnih individualnih resantimana u područje oslobodilačkih revindikacija.

Uz položaj s kojeg se dospeva u vladajuću klasu, za proces njene homogenizacije nije beznačajna ni dob u kojoj se uspon ostvaruje. Pod pretpostavkom trajnijeg opstanka unutar klase, ranije dospevanje u nju pruža veće mogućnosti za individualnu »adaptaciju« na položaj, pa i razvijanje samosvesti o posebnosti interesa grupe — na osnovu njene opšte društvene uloge i u suprotnosti sa

drugim društvenim grupama. Naime, specifičan način konstituisanja klase — po kojem je pripadništvo uslovljeno isključivo aktivnom ulogom u planiranju i kontroli društvene reprodukcije — postavlja pred nju sasvim nove istorijske zadatke. Dok se klasni status, istorijski, u principu sticao rođenjem, u socijalizmu (kod klase kolektivnih vlasnika) on postaje stvar biografije, individualnog uspona. Položaj se zadobija skokom unutar (radne) »karijere« i napušta se s njenim završetkom (stoga su gerontokratske tendencije uvek snažno prisutne — potisnute formalno, one će nastojati da se obnove neformalno). Poznato je da su, u vreme konstituisanja sistema, formaciono jezgro klase sačinjavali mladi ljudi. Uobličavanje društvenih odnosa i njihovog »socijalnog karaktera« (From) predstavljalo je jedinstven proces. Ipak, masovno **obnavljanje** klase mlađim ljudima protivreći logici njene reprodukcije. Klasa se popunjava postepeno, zauzimanjem upražnjenih mesta, a ne u širim razmerama (povremene kampanje imaju prvenstveno ideološku funkciju). Od »kandidata« se zahteva dokazana lojalnost, a za to mlađi nišū imali dovoljno vremena. Isto tako oni ne stižu da uspostave personalne kontakte koji su neophodni za naimenovanje. Ipak, to pretezanje na stranu starijih nastoji se uravnotežiti specifičnim rezervoarom za regrutaciju mlađih pripadnika klase — političkom organizacijom omladine, čiji vrh predstavlja deo jedinstvene vladajuće hijerarhijske organizacije. Angažman započinje relativno rano, a sama aktivnost istovremeno pojedinca legitimira i dovodi u vezu sa slojevima koji vrše naimenovanja. »Socijalni karakter« (eventualnih) budućih pripadnika uobličava se na najsystematskiji način.

Treba, međutim, što pre preći na utvrđivanje empirijskih obrazaca dobne regrutacije u vladajuću klasu, da bi se prodiskutovalo njihovo moguće delovanje na homogenost grupe. Mi već znamo da su slojevi političkih rukovodilaca i direktora (uz seljake) najstariji u uzorku; skoro 2/3 klase je starije od 40 godina, a preko 1/3 starije je od 50 godina (modalna starost za sve ostale grupe je od 30—39 godina). Vreme ulaska u klasu je time samo indirektno nagovešteno, te smo ga stoga neposredno ispitali:

Tabela 2

DOB U KOJOJ SE ULAZI U VLADAJUĆU KLASU (‰)

Slojevi klase	Starost u kojoj se postaje pripadnikom klase			
	do 29 g.	30—37 g.	38—45 g.	46 i više g.
direktori	20,6	42,2	25,8	11,5
politički rukovodioci	32,2	22,7	26,9	18,2

Osnovni (»statički«) podaci navode na zaključak da pojedinci bivaju apsorbovani u vladajuću klasu u relativno ranijoj životnoj dobi; više od polovine pripadnika oba sloja dospeli su na položaje već tokom prve trećine svoje radne »karijere«. Pri tom, vidimo da kod direktora postoji tipična dob za uspon (između 30. i 37. godine), dok su političari znatno ravnomernije raspoređeni po svim klasifikacionim grupama. Iz pregleda, dakle, proizlazi da starosni obrasci mobilnosti deluju relativno povoljno na homogenizaciju klase kolektivnih vlasnika. Osnovna masa klase (kao da) se regrutuje dovoljno rano. To bi pojedinci-

ma davalo dvostruku šansu. Oni bi imali vremena da izgrade specifičan način života klase, da prepoznaju njene posebne interese, kao i načine za njihovo očuvanje/razvijanje. I zatim, oni bi imali neku vremensku perspektivu unutar koje se zasnivanje njihove posebne »životne situacije« (u skladu s datim položajem unutar klasne hijerarhije) pojavljuje kao realna (relativno trajna) činjenica. Značaj takvog »pomirenja« sa posebnosti klasnog položaja (kao totalitetom) prevazilazi, naravno, okvire individualnih adaptacija. Ovde se pre svega radi o tome da se pojedinačni položaji nametnu kao opšte društvene uloge. To znači da trajniji opstanak na položajima bude uslovljen okvirima koji proizlaze iz (planske, integracione, kontrolne...) uloge koja je neophodna za reprodukciju vladajućeg sistema (umesto da »funkcija« predstavlja isključivo trenutno legalizovanu priliku za individualno zgrtanje dobara itd.). Ukratko, da je pojedinačno ponašanje regulisano grupnim pravilima, koja su podređena opstanku datog načina proizvodnje, odnosno, izvedena su iz potreba njegovog funkcionisanja.

Opšti podaci, dakle, (kao da) potvrđuju vremensku mogućnost (>dostižnost<) homogenizacije vladajuće klase na liniji individualne introjekcije sistemski neophodnog »društvenog karaktera«. Značajna odstupanja se, međutim, javljaju kada se podaci analiziraju detaljnije (>dinamički<), prema istorijskom periodu u kome se vršila regrutacija u klasu (služim se već korišćenom podelom na period do 1965. god., 1966—75., i 1975—84. god.). U prvom su periodu, kao što se može očekivati, praktički svi politički rukovodioci (87%) i najveći deo direktora (58%), u klasu dospevali u najranijoj dobi (do 29 godina starosti). Starijih od 37 godina, praktički, nije ni bilo. Ali od tada se događa sistematsko pomeranje prema sve starijoj dobi u kojoj se zauzimaju klasni položaji, pogotovo za sloj političkih rukovodilaca. I to ide dotle, da su političari — naimenovani 1984. god. — najčešće pripadali najstarijoj kategoriji: više od 46 godina imalo je njih 33,7%, dok je mlađih od 28 god. bilo tek 8%. Odnosno, 2/3 njih je u sloj dospelo u zrelim ili starijim godinama (od 38 naviše). Kod direktora se takođe odvija pomak prema starijim godinama, iako znatno sporije nego kod političara. U periodu od 1976—84. god. još uvek je najbrojnija kategorija koja je u vreme regrutovanja imala između 30 i 37 godina (39,7%), ali su se sveukupno, mlađi od 37 god., i stariji, praktično po broju izjednačili.

Stvarno kretanje je, znači, u skladu sa svakodnevnim opažanjem i izgleda nepovoljno sa stanovišta homogenizacije vladajuće klase. Pripadništvo klasi ograničava se na manji deo radne »karijere«, odnosno na relativno kratak period života pojedinca. Problemi postizanja klasne samosvesti time se znatno zaoštravaju. Iz te je činjenice moguće spekulirati u raznim pravcima. Ako je klasni položaj tek kraća epizoda u individualnoj biografiji, može li se uopšte vršiti uspešnije posredovanje između opštih i pojedinačnih interesa? Ne vodi li takva »epizodičnost« do pretvaranja položaja (odnosno moći koja mu pripada) u puki instrument za postizanje ličnih ciljeva (koji se ne mogu »pomiriti« sa opštim potrebama funkcionisanja sistema)? Nije li (empirijski) pojam klase time bitno obesmišljen, jer grupa ne može da prevaziđe stadij puke aglomeracije? itd. »Mehaničko« razrešavanje navedenih i sličnih teškoća klasa može postići tako što će se, npr., ukinuti penzijski (starosni) limit za obavljanje svih — ili barem viših — funkcija. Klasni položaj, ma kako kasno stečen, postaje time životna »sudbina« pojedinca; održanje na položaju, i položaja samog, tako se neraskidivo ispre-

pliću. U jugoslovenskom se, pak, društvu stabilizuje pravilo po kome su funkcioneri podložni nužnom (automatskom) penzionisanju, kao i ostali zaposleni. Homogenizujući elementi se tu moraju tražiti na drugoj strani. Prisjetimo se, prvo, da se sve značajniji korpus sloja političkih rukovodilaca regrutuje iz sloja direktora, a da kod ovih proces starenja (u vremene uspinjanja) ipak znatno sporije napreduje. Ulazak u klasu zbiva se, znači, ranije nego što sugerišu podaci o »inicijalnoj« starosti političkih funkcionera, ali se on odvija preko »nižeg« sloja (direktora). Uz to, setimo se da položaji sa kojih se regrutuje u vladajuću klasu, sve češće pripadaju specifičnoj komandnoj hijerarhiji, koja ide preko klasnih granica. Odnosno, regrutni rezervoar obuhvata pre svega položaje na kojima dominiraju elementi sistemskog rada! Tzv. rukovodeća mesta, koja omogućavaju upravljanje ljudima, osiguravaju identifikaciju s osnovnim ciljevima sistema i pre nego što se dospe na položaje koji pripadaju stvarnoj upravljačkoj društvenoj klasi. Diskontinuitet klasnih pozicija (moći, načina života i sl.) se, naravno, time ne ukida, ali je prelaz (pre svega sa stanovišta interesa) ipak ublažen.

Ukratko, opšti podaci o dobi u kojoj se ulazi u vladajuću klasu sugerišu kako je uspon dovoljno brz da omogući homogenizaciju članova klase. Tendencijski se, međutim, vreme uspona pomera prema sve starijoj dobi. Time se znatno zaosttravaju problemi konstituisanja klase kao homogene zajednice načina života, interesa i samosvesti o posebnosti sopstvene društvene egzistencije. Sve izrazitija vremenska ograničenost pripadništva, koja klasu kolektivnih vlasnika ugrožava u ulozi istorijskog subjekta (svodeći je na formalnu zajednicu posjednika položaja, nesposobnih da artikuliraju smislenu vezu između sopstvenih kratkoročnih i klasnih dugoročnih interesa), nastoji se prevladati specifičnim regrutnim rezervoarom iz kojeg se mobiliraju novi članovi. Istorijski poseban sistemski rad (uobličen u hijerarhiju rukovodećih položaja), koji služi isključivo reprodukciji vladajućih odnosa, postaje sve više neophodna pretpostavka za uspon u klasu kolektivnih vlasnika. Izvesni oblici homogenizacije nastoje se tako protegnuti i izvan striktnih klasnih granica. Jasno je, naravno, da se na taj način problemi samo ublažavaju, ali ne i rešavaju.

»Drugom stranu« pitanja o dobi u kojoj se ulazi u vladajuću klasu, čini trajnost opstanka pojedinaca u njoj. Ovde nema potrebe da se ponavljaju analize o klasnim barijerama, koje sprečavaju uspon odnosno ispadanje iz pojedinih grupa. Zbog njihovog (utvrđenog) postojanja mora se očekivati da za masu pojedinaca prodiranje u vladajuću klasu znači i konačno određeno u vertikalnoj pokretljivosti. Lako ispadanje iz klase svedočilo bi o neizgrađenosti barijere kojom je odvojena od drugih klasa, pa prema tome i o nepotpunoj formiranosti osnovnih odnosa. Nestabilnost položaja donosila bi velike teškoće da se (empirijska) grupa konstituiše u klasu za sebe. Problem je, kao što je poznato, u tome što se klasni položaj vezuje isključivo za obavljanje određene radne (planske) uloge. Pri tom, u Jugoslaviji su institucionalizovana dva rešenja koja (potencijalno) ozbiljno ugrožavaju homogenizaciju vladajuće klase s obzirom na stabilnost položaja njenih pripadnika. Prvo, to je prinudno penzionisanje koje, povezano sa dospevanjem na položaj u sve kasnijoj dobi, čini klasni »staž«, u principu, vrlo ograničenim. I zatim, tu je skraćivanje »mandata« koje toliko povećava horizontalnu — ali i vertikalnu! — cirkulaciju, da je svaki (»funkcio-

nerski«) položaj po definiciji postao privremen (nestabilan). Zbog ograničenosti broja viših položaja, kao i relativne zaštićenosti njihovih posjednika protiv eventualnog silaznog kretanja, za jedan broj nižih funkcionera ulazak u klasu po nuždi mora biti privremen.

Podatke iz istraživanja je, kao i obično, moguće prikazati na više načina, pri čemu se i zaključci ponešto drugačije profiliraju (šifranti su podatke o »karijeri« središili po tome na kojim radnim mestima je ispitanik radio posle prvog izbora na položaj političkog funkcionera-direktora). Ovde će nalazi biti ukratko prikazani u različitim perspektivama. Pre svega, oko 70% sadašnjih pripadnika vladajuće klase je, tokom svoje »karijere«, ispadalo i ponovo se vraćalo u klasu. Pri tom se položaj direktora pokazuje stabilnijim od položaja političkih funkcionera (manje od 5% prvih je prošlo i kroz silazno kretanje, a drugih između 7,5 i 10% — interval postoji zbog mogućnosti višestrukog odgovora). Položaj političara postaje, međutim, još manje stabilan ako procenat onih koji su u jednom periodu gubili status ne računamo prema ukupnom broju funkcionera u uzorku, već samo u odnosu na one koji su mogli ispasti iz klase. Podsećam, naime, da je znatan broj njih prvi put dospao u klasu tokom 1984. god., dakle kratko vreme pre prikupljanja podataka. U tom slučaju broj silazno/uzlazno pokretnih političkih rukovodilaca raste do između 10 i 14%. Kada se tome doda (nepoznat) broj onih koji nisu uspeli da se vrate na položaj unutar klase, izlazi da je nestabilnost klasnog položaja političara vrlo izražena!

Prethodan zaključak nije, ipak, konačan. »Dinamičko« posmatranje ukazuje na tendenciju stabilizacije političko-funkcionerskog položaja. Dok se među »prvom generacijom« (koja se uzdigla do 1966. god.) broj silazno/uzlazno mobilnih kreće čak između 30 i 40%, u »srednjoj generaciji« (naimenovanoj do 1975. god.) taj se broj prepolovljuje, a kasnije postaje zanemariv. Moglo bi se primetiti da su mlađe generacije imale i manje vremena, pa ustanovljena nestabilnost nije još konačna. Za »srednju generaciju« takav je prigovor očigledno neopravdan. Mi znamo da je velika većina njih »karijeru« započela izvan vladajuće klase (i tamo su, znači, proveli izvestan broj godina), a funkcionerski im položaj u proseku traje još petnaestak godina. Oni dakle imaju malo vremena za novu silazno/uzlaznu mobilnost. Uopšte uzev, podaci su u skladu sa ranije prikazanim. Sistem se nalazi u procesu stabilizacije; klase, pa tako i klasne granice se jasnije profiliraju, pa se empirijska kretanja približavaju teorijski-čekivanim obrascima (pitanje delovanja institucionalnih rešenja koja prisilno ubrzavaju cirkulaciju na položajima ne može se raspraviti na podacima ovog istraživanja; stvarni efekti će se pokazati tek za koju godinu, a istraživanje koje bi ih registrovalo mora se postaviti nešto drukčije).

Jedva da je potrebno spominjati kako se, tokom vremena, položaj direktora učvršćuje još izrazitije od političko-funkcionerskog. Dok se u »prvoj generaciji« (do 1965. god.) može naći 18% silazno/uzlazno mobilnih, u drugoj (do 1975. god.) taj broj pada na 4,3%. Izvesna mala razlika između stabilnosti položaja direktora i političara, postoji u pogledu hijerarhijskog nivoa do kojeg stižu tokom silaznog kretanja. Svi direktori, koji su neko vreme bili ispali iz vladajuće klase, zauzimali su pozicije stručnjaka (njihov viši nivo formalnog obrazovanja im to omogućava). Izvestan marginalan broj političkih funkcionera (do 4%) spuštao se i na nešto niže položaje. U celini, dakle, vidimo da se silazno kretanje

(pod pretpostavkom ponovnog vraćanja u vladajuću klasu) završava na položajima posredne klase. Tako još jednom dolazimo do ranijeg zaključka o klasnim barijerama. Između vladajuće i posredne klase one se (u »polupropusnom« obliku) sve jasnije očitavaju, dok su prema radništvu one praktično izdignute.

MLADEN LAZIĆ

Mobility and Homogenization of the Ruling Class in Croatia

Using results of a survey of vertical mobility author analyzes some factors which increase or decrease homogeneity of the class of collective owners. Social distance is studied which political leaders and economic managers cross before reaching their actual positions. During first decades the ruling class was an open group. But in time »the rule of close contacts« started to prevail: in the class are predominantly mobilized members of the mediate class and only the elite members of the workers (and the latter only into the lowest strata of the ruling class). In this way the homogeneity of the class has been increasing. The age of entering the class is also analyzed. Because of the dependance of a position on a concrete function, the earlier an individual enters the class the stronger identification of immediate personal interests and general class interests is possible. In time, however, individuals enter the class in older and older age and homogenization is more difficult. At last, the stability of class positions is analyzed: in time it has been increasing, particularly the position of managers.